
Карл
Ясперс

МАЛА ШКОЛА ФІЛОСОФСЬКОГО МИСЛЕННЯ: фрагменти з твору¹

Політична дискусія²

«Політика — це доля», — з появою за технічної доби тоталітарного панування ці слова Наполеона звучать ще жахливіше, ніж будь-коли.

Філософія навіть тоді, коли видавала себе за аполітичну, завжди мала також і політичне значення. Адже у філософуванні людина повертається до самої себе. Звідти вона отримує спонукання політично формувати та оцінювати своє буття у співіснуванні з усіма іншими.

Сьогодні я почну з прологу до циклу лекцій, присвячених політиці. Як виглядають можливі політичні дискусії?

1. У дискусіях прояснюються цілі, на які спрямовують волю, пригадують факти. У них дізнаються про суперників. Намагаються переконати. Щоб показати, як діє у таких дискусіях філософія або які наслідки має її відсутність, я наведу приклад уявного діалогу між двома німцями, назвемо їх *A* і *B*.

A.: Нашою найвищою метою є відновлення Німеччини у кордонах 1937 року.

B.: Нашою першочерговою метою мені радше здається розвиток у ФРН внутрішньої свободи, яка все ще залишається занадто слабкою. Підвладною нам є лише вона. Вона є тією основою, на якій ми у

© К. ЯСПЕРС, 2016
© Переклад з німецької
М. Култаєвої, 2016

¹ *Jaspers K.* Kleine Schule des philosophischen Denkens. — München; Zürich: Piper Verlag. 1991. — 183 S.

² *Ibidem.* — S. 68—80.

солідарності з вільними державами Заходу можемо разом працювати над са-
моствердженням свободи на Землі. У цих рамках і тільки у них ми зрештою
зможемо здобути свободу і для наших придушених німців у Німеччині.

А.: У вас перед очима фантом. Ви бачите солідарність, якої не існує. У
суецькому конфлікті американці, разом з Росією, поставили на коліна такі
вільні держави, як Великобританія, Франція та Ізраїль.

Б.: До цього можна додати ще й інші жахливі факти.

Але те, чого ви бажаєте, також є не меншим фантомом: Відтворення
кордонів старої Німеччини не можна здійснити через політику, що спира-
ється на власні сили. Але якщо, наприклад, становище у світі через зміц-
нення Китаю неминуче призведе до союзу Росії із Заходом, ось тоді б май-
же автоматично стали вільними держави-сателіти, включно з нашими нім-
цями на Сході, кордони було б встановлено вздовж лінії Одер—Нейсе.

Отже, питання може звучати тільки так: «Який фантом є кращим?» Це
означає вирішити: «У чому криються найбільші шанси для самостверджен-
ня?» Німецьке самоствердження можливе лише у вільному світі. А також,
повторюю ще раз про те, що нам слід зробити для цього: ствердити у ФРН
внутрішню політичну свободу.

Отже, на вашу думку, що нам треба зробити?

А.: Ми повинні постійно повторювати вимогу повернення єдності. Ми
захищаємо тільки наше добротне право. Історія доводить: те, що здавалось
неможливим, здійснюється. Ми знову вже зміцнилися настільки, щоб бути
небайдужими для світу.

Б.: Але що ж означає бути політично дійсним у наших власних держав-
них структурах? Мірою того, як економіка підвищує добробут широких кіл
населення, останні зменшують свій політичний інтерес, що є жахливим.
Ми погоджуємось, щоб нами правила партійна олігархія, яку ми самі собі
обрали. Вона зважає на своїх підданих лише під час виборів. Віддання свого
голосу — це єдиний політичний акт народу, але й це відбувається безпорад-
но. Жодна з партій не має своєї політичної ідеї. Жодна з них не піклується
про внутрішню політичну та духовну свободу та про політичне самовихо-
вання народу.

Але це відбувається цілковито в інший спосіб, ніж у Веймарській респуб-
ліці. Принаймні поки що такі дії сьогодні, здається, не криють у собі ризику.
Адже завдяки Америці держава захищена ззовні від нападів, а уряд ізсере-
дини — від путчів. Це є наслідком обмеження нашого суверенітету у Гене-
ральному договорі. Отже, уряд ні ззовні, ні ізсередини не несе справжньої
відповідальності у реальних випробуваннях. Нічого не може трапитись. Це
є наслідком Основного Закону, який конституював неживу стабільність.

А.: Отже, ми живемо у безпеці. Це ж добре.

Б.: Так тільки здається. Але загалом цей стан є все ж таки підготовкою
до того, як поводитись у наступній світовій катастрофі. Вона покаже, чи
знаємо ми, що таке політична свобода; чи відновили ми свою гідність,

втрачену 1933 року; чи знайдемо ми рішення, необхідні для порятунку свободи і честі — або ж ми чинитимемо як 1933 року, року нашої ганьби та політичної дурості.

А.: А що, ви вже побачили небезпеки?

Б.: Так. Ось приклад: упевненість у захисті від атомної загрози завдяки Америці у випадку застосування сили Росією вже не є такою абсолютною, як раніше. Вже Америка хоче відстрочити час між російською агресією та ядерним контрударом. Здається, у нищівній небезпеці атомної війни кожний думатиме виключно про себе.

А.: Ми тут нічого не зможемо змінити. До речі, все це сьогодні вже подолано через розрядку.

Б.: Не говоритимемо про розрядку. Те, що у неї вірять, оскільки на мить насправді встановився спокій, і Берліну нічого не загрожує, — це великий успіх Хрущова: він змусив Захід поринути у внутрішні чвари і битви, які його послаблюють, щоб здобути для себе необхідний перепочинок.

Але на довгострокову перспективу наша політика потребує великої зміни, щоб зробити союз з Америкою непорушним і надійним.

А.: Але як?

Б.: Тільки через повну солідарність. Ми відсуваємо на друге місце наші домагання на національний суверенітет і визнаємо факт американського домінування. Спочатку ми повинні стати дійсно політично вільними ізсередины і демократичними, це означає стати державою населення, яке політично співдіє і співмислить, а також скрізь виступає за політичну свободу. До Америки ми звертатимемося тоді, коли на те будуть розумні переконливі причини, а у випадку конфлікту підемо за нею. Ось тоді, з роками Америка, зі свого боку, дійде до повної солідарності з нами, відчуватиме наші кордони як власні, а заява Кеннеді «Я — берлінець» справдиться. Америка зможе покладатись на нас, а ми — на Америку. Щоправда, це тільки шанс, але це шанс на наше самоствердження.

А.: Чудово! Ви хочете, щоб ми просто підкорились Америці як державасателіт.

Б.: А хіба це не було підпорядкуванням, коли сім провінцій Фрізландії, щоправда, не формально, а фактично підпорядкувались Голландії? Чи є підкоренням, коли ми рівноправно з Америкою та іншими націями живемо за законами політичної свободи як доленосна спільнота, що протистоїть іншому світові, який може невдзві стати надсильним, який ніколи не знав свободи і хоче її знищити? Наше підкорення було б спільнотою рідних, надійність зв'язку яких залежить від розумності і свободи обох сторін.

А.: З усього того, що ви говорили, мені ясно лише одне: у вас б'ється не німецьке серце. Вам бракує самозрозумілості національного. Ви не німець.

Б.: Ви хочете заперечити мою ідентичність? Чи маю я конкурувати з вами у тому, хто краще мислить по-німецьки? Чи повинен я порушити питання про те, хто більше відповідає вимогам наших великих предків, хто

більше проникнутий німецькою долею і страждає за нею, прагнучи до-помогти їй змінитись політично і духовно? Я не хочу такої полеміки.

А.: Згодний. Але що ми повинні зробити у цій ситуації, що склалась у світі? Тільки чекати, що випаде нам на долю? Ми все ж таки повинні, як Росія, примножувати нашу силу. Але політично ми маємо дотримуватись наших невід'ємних прав на національний суверенітет.

Б.: Щодо першого я згодний з вами: ми не можемо пасивно очікувати нашого майбутнього; наскільки можливо, ми повинні примножувати нашу силу. Але щодо другого — я не з вами. Ви віддаєте пріоритет політиці суверенної національної держави, національній манії величчя перед спільним самоствердженням політичної свободи.

А.: А проте, якщо інші європейські держави діють, виходячи із своїх національних інтересів, досягаючи не права голосу, а автономії, права на вето, то ми й самі повинні мислити більш національно-державницьки.

Б.: Через те, що інші стали на хибний самовбивчий шлях, ви хочете виправдати свої власні блукання?

Я ж навпаки дотримуюсь однієї й тієї самої засадової думки: ми можемо спасти себе, якщо без будь-яких умов об'єднаємось з тими, хто, у свою чергу, ставить понад усе політичну свободу. Лише на ґрунті волі до свободи, на засадах якої ми внутрішньополітично будемо державу і оцінюємо будь-яку внутрішню політичну дію, ми зможемо віднайти сенс нашого політичного буття на такій висоті, яка дасть нам змогу вистояти у катастрофі, що насувається на нас. Це не безідейне, обмежене перебивання з дня на день.

Якби ми всі знали, чим, власне, є політична свобода, то під впливом сили духу та ініціатив з боку самого народу, особливо молоді, змінилась би теперішня влада політичної олігархії.

А.: Наша політична велич у ХІХ сторіччі обґрунтовувалась через заклик: «Спочатку єдність, потім свобода». Це й сьогодні є нашою першочерговою і найвищою метою: єдність держави Німеччина, принаймні у кордонах 1937 року.

Б.: Як альтернативу національному заклику «Спочатку єдність, потім свобода» вже тоді було висунуто федералістську ідею свободи. Після здобутої Бісмарком перемоги централістської ідеї рейха ми не скористались шансом вибороти також і політичну свободу. Всі задовольнялись позірним конституціоналізмом, правовою державою, тогочасним економічним дивом. Наслідком цього стала політична безвідповідальність. Безпорадність прислужливого народу, нездатного спільно мислити, і політична недолугість випадкових правителів призвели до війни 1914 року, якої зовсім не бажала більшість.

А.: Ваш висновок є несправедливим. Це був фатум, спільний для європейських держав. Цілком слушно національно-державницька ідея єдності була тоді і залишається тепер провідною для всіх німців.

Б.: Ми знаходимось перед альтернативою: Або німці з притаманною їм економічною наполегливістю та бундесвером перетворяться на простий

матеріал прийдешньої історії над їхніми головами. Або ж ми самі станемо творцями нашої долі.

А.: Отож, давайте відмовимось від національної держави, підпорядкуємось Америці, тоді нам непотрібний і бундесвер. Адже ми реалізуватимемо цілі американської політики, саме те, чого ви також не бажаєте. До того ж Америка захищатиме нас тільки за умови, що американський ризик не буде занадто високим.

Б.: Про це ми вже говорили. Ви ставите питання, на яке насправді не можна дати переконливу відповідь, так само, як і на питання, наскільки надійна вірність між дружиною та чоловіком.

Але питання, власне, стосується більшого: На що краще зважитись: поставити на вірність чи залишитись суверенним, тобто самотнім. Останнє впевнено веде до загибелі, а перше є шляхетним ризиком, бо воно може бути успішним, хоча й не напевне. У цьому ризику випробування одного передбачає випробування іншого. Ми живемо як партнери всіх вільних держав під гегемонією Америки, якій ми приносимо у жертву наш зовнішньополітичний суверенітет, але не право голосу на розумних підставах, не говорячи вже про внутрішньополітичний суверенітет.

(...)

А.: Ви фантазуєте. Я ж виступаю за реальну політику.

2. Що ми помітили, спостерігаючи за діалогом між А і Б?

Дискусії такого роду зазвичай не потребують детальних пояснень. Закидають лише стисло обґрунтовані положення. Тему часто-густо змінюють. Речення не кружляють навколо центру. Учасники висловлюються емоційно. Вони говорять навперебій, не слухаючи одне одного. Не досягають жодного результату. Можливе тільки одне: припинити або обірвати таку дискусію.

Чому ж так відбувається? І чи можна перейти до іншої, кращої дискусії? Я хотів би тут зупинитись на деяких позиціях:

— невдача зумовлена змішуванням фактів, хибною ідентифікацією їхньої констатації та оцінки. Фактичне у дискусіях можна довести до рівня спільного пізнання. Волю ж, що покладає мету, навпаки, не можна обґрунтувати як правильну на підставі жодного знання. Але оскільки воля чесної розумної істоти не є сліпою, вона може прояснитись через мислення у дискусії.

Ось тоді б змінилась і сама дискусія. Супротивникам удалось би з'ясувати, чого вони власне воліють. Обидва намагались би звести все висловлене до так званої «останньої позиції» і показати її наслідки, запитуючи: «Чи насправді ти хочеш цього?» Так супротивники в їхньому спільному волінні до істини досягають пункту своєї неминучої боротьби, де справжні сили крізь них стикаються віч-на-віч. Тоді люди, такі, як вони є, попри радикальне протистояння здатні поєднатись у більш широкій комунікації. Адже вони не повністю підпорядковані тим силам, що змушують їх до протистояння. Вони одноставні щодо місця боротьби, зустрічаючись там як люди, по-лицарськи, тим самим перевершуючи свою власну боротьбу.

Вони одностайні у своєму всеохопному, де їх звела доля, щоб історично у цьому положенні постати як супротивники.

Така вдала дискусія має свої передумови: Обидва хочуть знати; вони встановлюють доведені факти і виявляють суперечності; вони прислуховуються один до одного; вони не намагаються ухилитись. Обидва хочуть у своєму протистоянні відкрити свої останні цілі;

— другою причиною невдалих дискусій є рівноправність думок.

Щоправда, форма спілкування через дискусію навіть вимагає цього, створюючи ілюзію існування такої рівноправності. Засадовим щодо цього є наше взаємовизнання як розумних істот. Але у жодному разі це не стосується рівноправності будь-яких думок як таких. Наскільки широко подана така рівноправність, відкривається лише у вдалій дискусії через розгортання і змінювання думок.

Можна лише тоді зберегти «добропорядну вірність» будь-якій думці, якщо це поєднується з готовністю спробувати прийняти аргументацію партнера. Добрий партнер духовно допомагає своєму суперникові. Але це руйнується через недоторканність абсолютних інтересів людського буття та бажання завжди мати рацію, а також через прив'язаність до бездумних кліше. Тоді вже більш не прислуховуються і не відповідають.

По-іншому це виглядає, коли опір чинять на ґрунті справжньої віри. Адже вона хоче показати себе нещадною і висловитись. Це не тупість простого існування та поставлена на його службу інтелектуальність, що стала софістичною. Радше вона сама є волінням до істини, яка повинна пізнати, що у світі екзистенційно зустрічаються сили, які не можуть бути єдино значущими у світі та діяти разом в одній і тій самій людині. Вони єдині є рівноправними у незупинній боротьбі;

— по-третє, політична дискусія страждає на звуженість або на фантастичне бачення майбутнього.

Те ймовірно, що прийде, не можна чітко визначити. Можливості та ймовірності є непередбачуваними. Ми зважуємо на можливі шанси. Ми, напевне, волиємо побачити прості головні лінії: вони змінюються повільніше, ніж нескінченний інший шум миттєвостей. Ми опиняємося у полоні картин, створених мисленням бажаного.

Суттєвим є таке: майбутнє не є необхідним ходом історії загалом. Ми пізнаємо майбутнє для того, щоб змінити його на сприятливіше для нас. Ми волиємо передбачити те, що ми ж самі й створюємо. Пізнання реальностей, умов і можливостей, які визначають майбутнє, ніколи не буває завершеним. Наша відповідальність полягає в тому, щоб це побачити, щоб спромогтись у максимальній ясності перебрати на себе відповідальність за покладання наших цілей.

Але у цьому колі пізнання і відповідальностей ми знаємо, що вирішальні події майбутнього, передусім животворні етичні та релігійні імпульси, все ще перебувають за межами нашого горизонту. Непередбачуване є

елементом нашої історії. Але ми не можемо ввести його до наших очікувань, не говорячи вже про розрахунки.

Через ненадійність та невпевненість майбутнього посилюється вагомість політичної дискусії. Вона змушує зануритись у пізнання сучасних реалій, які можна пізнати сьогодні, бо для того, хто ясно бачить, в них відкриваються зародки майбутнього.

Тепер насамкінець! Навіщо нам потрібні політичні дискусії? Вони по-слуговують політичному самовихованню і є підготовкою до дій. Саме тому вони є місцем життя народу. Якщо ж вони неспроможні на це, то вони перетворюються на балаканину, стають банальним предметом психології, і тим самим — маніпуляцією політичних технологів.

Що тут означає філософське осмислення? Воно робить філософську дискусію більш просвітленою, оскільки воно прояснює принципи і цілі, оскільки воно осучаснює великі речі та ієрархію суттєвого, оскільки воно вдивляється у долю людства, оскільки воно вбирає політичне у питання: «Для чого ми живемо?»

Становлення людини у політиці³

1. Політика орієнтується на два полюси: можливе насилля та вільне співіснування.

Проти насилля треба захищатись, застосовуючи силу, навіть якщо погодитись на те, щоб через ненасилля перетворитись на рабів інших або загинути. Вільне співіснування через інституції і закони формує спільноту. Політика сили і політика консультацій за своїм смислом протистоять одна одній; як вони поєднуються, це вже є справою політичної практики, принаймні дотепер і в подальшому.

Зазвичай розрізняють зовнішню та внутрішню політику. Яка з них є пріоритетною, залежить від ситуації у суспільстві стосовно інших суспільств. Форми обох можуть переходити одна в одну. Зовнішня політика походить з політики насилля, для якої всі промови стають хитрощами. Але договори, міжнародне право відтісняють її туди, де вона сама почала б змінюватись — аж до відмови від насилля. І навпаки, внутрішня політика набуває рис зовнішньої політики, коли політики у своїй боротьбі вдаються до хитрощів, до брехні, до потворного втаємничення, змушення до протиправних дій, навіть до громадянської війни або ж до підкорення одних підданих іншим.

Буде хибно вважати, що політична влада є нічим іншим, ніж владою, здійснюваною через насилля. Великі історичні події навчають нас діяти, застосовуючи владу без насилля. Протилежною помилкою є думка, що нібито політика є побудовою спільноти у свободі; насилля тут сприймають як аномалію, що суперечить політиці. Проти цього свідчить той факт, що насилля

³ *Jaspers K.* Kleine Schule des philosophischen Denkens. — München; Zürich: Piper Verlag. 1991. — S. 81–92.

завжди залишається межею і тилом. Якщо у свідомості всіх це вже майже забуто, як за доби європейської безпеки до 1914 року, то невдовзі воно нагадає про себе у безпрецедентний спосіб і покаже свою жажливу велич.

2. Явища політичної історії жахають. Люди діють мов осатанілі. З прадавніх часів залишається незмінним потяг до панування, застосування насилля, вбивства, знущання, тортур. Його можуть приховувати впродовж певного часу, він може здаватись приборканим. Але це ілюзія.

Проте люди, такі, як вони є, мусять жити разом. Це є передумовою їхнього існування. Від самого початку вони живуть у спільнотах, де допомагають один одному, захищають себе ззовні або — деякі, не всі — йдуть завоювати і по здобич.

Якщо подивитись на насильницьку діяльність людини та її незламну, тяжку сваволю, то можна здивуватись, що люди утворили не тільки банди розбійників. Вони спромоглись побудувати упорядковані політичні стани, правові держави, закласти спільноти громадян. У них є потужні сили іншого походження, які уможливили все це.

Порядки, створені людьми, ніколи не позбавляться сил, що несуть насилля. Через це такі порядки також завжди є несправедливими і потребують поліпшення. У подальшому вони повинні змінюватись через постійну зміну історичних умов існування. Ми не в змозі правильно облаштувати світ і закріпити це довгостроково. Люди не досягають удосконалення. Щодо цього дуже м'яко висловився Кант: «З кривого поліна не можна вистругати нічого прямого».

Прояви хаотичного буття, з одного боку, а з іншого — витоки, що засновують, закладають, упорядковують, у своїй боротьбі між собою роблять історію.

3. Через це політика є найбільш значною справою для людського існування у світі разом з іншими. Державні мужі мають великий авторитет через їхню фактичну владу, а також оскільки вони впливають на долю спільного буття. Люди і народи дякують їм або проклинають. Вони підносяться аж до жажливого. Їх не забувають також і там, де вони сприяли нещастям та руйнації. Людей та їхнє політичне мислення характеризує те, до яких державних діячів лежить їхнє серце, у кому вони вбачають велич.

Велич державного діяча ми вбачаємо там, де він свідомо перебирає на себе відповідальність за свободу.

Вона вже не знаходиться у могутній, жахальній величі духовно наповненого тигра на зразок Цезаря, не говорячи вже про вбивчу силу такої хитрої комахи, як Гітлер, яка точно відчуває ситуацію у владі. Колись, повинуючись Цезарю, піднявся великий народ, в якому водночас зросли противники, які вбили його задля свободи. Гітлер принизив нас, наш народ і кожного окремо, а найбільше тих, хто йшов за ним, але ніхто не спромігся вбити його, керуючись чистою волею до політичної свободи.

Але та відповідальність великих державних діячів, таких, як Солон чи Перикл, також має подвійну орієнтацію: на насилля та на свободу з її

ненасильницьким розумом. Самоствердження через насилля вимагає хитрощів і брехні, а розум, навпаки, потребує відкритості, правдивості та надійного договору. Самоствердження потребує відповідальності за фактичні наслідки політичних дій, спрямованих на укріплення сили своєї держави. Розум вимагає морального сумління, яке погоджується на успіх, насилля і владу, якщо ті продовжують служити надполітичному завданню людини.

Великий державний діяч може стати безвідповідальним у розумінні простого політичного самоствердження, якщо він відрікається від успіху та влади, бо за них треба сплатити ціною своїх переконань. Тут не можна знайти принципового рішення. Наскільки переконання увіходить до відповідальності за наслідки і як відповідальність сама стає переконанням — усю це визначене історичним і неповторним рішенням, а не компенсацією.

Низьким є політик, що не має такого напруження: він робить те, що потребує найменшого опору і на певний час здається успішним. А великим є той державний діяч, який у цьому напруженні знаходить дієвість самоствердження, що підносить його народ та його самого до шляхетності людського буття, який робить те, що завжди хотів перебрати на себе. Він не може підпорядкуватись так званій реальній політиці та опортунізму. Він не хоче морально знищити державну спільноту, якій служить, сумнівними діями, які на мить здаються успішними. Своїми діями він водночас виховує громадян держави. Він не залишається при владі за будь-яку ціну, якщо його сумління, водночас політично і морально, забороняє йому діяти всупереч інтересам і гідності власного народу.

4. Мету політики можна визначити в одному реченні: «З політичною свободою відбувається становлення людини в її самості разом зі свободою всередині її державності та зовнішнім самоствердженням».

Надполітичним питанням, яке випереджає політику, є наступне: «Як має здійснюватись політика, щоб ми могли самостверджуватись в ній, виходячи з основи всіх речей?» Відповіддю на це буде речення, яке я постійно повторюю: «Тільки політична свобода може зробити нас цілісною людиною».

Насилля повинне стримуватись політикою задля панування права та особистої свободи. Тут є тільки одна межа: таку свободу ми маємо поділяти разом з усіма іншими.

Політика прагне приборкати насилля через взаємну комунікацію, через договір, через формування спільного волевиявлення легальним шляхом. Цей стан потребує відповідних державних діячів. Вони не бажатимуть бути диктаторами, оскільки не мають жодного бажання панувати над рабськими душами. Вони жадають влади тільки на час виконання їхнього доручення, доки вони матимуть довіру їхніх народів, довіру громадян, а не підданих, якщо ж цю довіру втрачено, вони відмовляються від влади. Вони ненавидять насилля. Але є справжніми демагогами у добродушному значенні цього слова, тобто вихователями народу для політики. Вони говорять їм те, чого ті,

власне кажучи, хочуть почути, але роблять це так, щоб громадяни на підставі фактів та причин могли самі перевірити їх у конкретних ситуаціях, відкрити в них свою власну силу судження і відчути себе окриленими через свої рішення. Їхні слова і дії будуть згадувати ще впродовж тисячоліть.

5. Але політична свобода не виходить з Ніщо. Історично їй передує ще не політична, жива свобода. Вільна воля, здійснена через зобов'язання, не була порожньою, бо зберігала зміст успадкованої субстанції у спільному житті. Звідки прийшла така свобода, що ще зовсім не усвідомлює саму себе, — це велика таємниця. Всі балачки про обдарованість рас чи народів є пустопожними і водночас принизливими з огляду на велич справи.

(...)

Згідно з Кантом, найважливішими подіями новітньої історії були швейцарські, голландські, англійські битви за свободу. З їхнього духу зростає американська боротьба за свободу новітнього походження. Дивовижними є мужність, високе піднесення, поміркованість і розважливість усіх цих борців за свободу, які у своїй самостійності виявили також спроможність стати над масами, керованими виключно насиллям, щоб через своє власне насилля над ними зробити їх розумнішими і більш жертвними.

Нехай ще така надійна політична свобода тривала недовго, але для нащадків вона залишається прикладом і надає наснаги.

6. Жахливим є ось що: У самій свободі криється причина її занепаду.

Світ політичної свободи можна втратити, якщо не буде великих державних діячів, які через вишкіл вільних мужів обов'язково знову виростатимуть від генерації до генерації. Все те, що вони роблять, є боротьбою за свободу і за шанси для її ствердження. Вони знають про небезпеку, що їм загрожує. Їхній ризик вартий того, бо йдеться про найвищу передумову існування людей. Такі державні діячі мають мужність, силу судження та терпіння. Про них можна сказати те, що колись розповідали про Перикла: Відтоді, як він став правити Афінами, вже ніхто не бачив, щоб він сміявся.

Політики виглядають не так. Вони є опортуністичними реалістами, ділками, хитрими людьми та шантажистами. Безтурботно та енергійно вони діють проти умов свободи, а роблять це начебто задля неї. Вони вислизають від викриття, вдаючись до брехні і жартів. Їхня поведінка є знущенням над парламентом такого ж самого гатунку, який ледь помічає все це і навіть не думає про те, щоб вибити з сідла злочинців, які знущаються над духом політики. Своїми сентиментальними висловлюваннями вони імітують серйозність. Вони є руйнівниками свободи.

Це тип політиків виконує свої доручення без покликання, задля професії, яка є перспективною, з добрим заробітком і пенсійним забезпеченням. Вони вважають, що ця професія позбавлена ризику. Вони мислять безвідповідально. Через це вони безпорадні у випадку небезпеки і одразу ж підкоряються начебто надійній або принаймні рятівній силі, як це було 1933 року. Хіба було щось більш принизливе для них та їхньої держави, хіба

ж не заслуговують на ганьбу ті, що стали на коліна і дозволили Гітлеру і Гебельсу проливати свої медоточиві промови на їхні схилені голови.

Дух вільного світу дає двозначну картину. Ми як вільні народи у жодному разі ще не є політично вільними. В економічному добробуті, у просуванні вперед, у простих збудженнях немає свободи. Аристократія розсудливих зменшується. Розподіл відповідальностей породжує безвідповідальність. Демократія перетворюється на партійну олігархію. Те, що раніше називали культурою, значною мірою перетворюється на мильні кульки літературщини. Дух втрачає свою серйозність.

Через це народи не занепокоюються перед внутрішньо страхітливими загрозами, які кружляють над ними. Може, колись, вони й мали страх, але швидко забули про нього, бо життя знову налагодилось. Але деякі відчувають, що свободі людини у власній країні і на Землі загрожує зникнення.

7. Цей досягнутий у добробуті нібито солідний стан може раптово змінитись, якщо маси та інтелектуали, втративши ґрунт, перетворяться на матеріал для тотального панування. Якщо хтось, перебуваючи у стані вже більш не зрозумілої свободи, що стала зовнішньою, добровільно піде у рабство до мізерності світу без віри, то наслідком цього незабаром буде також і втрата зовнішньої незалежності. Складається враження, що десятиріччя тому у Німеччині потужне шуміння духу і політична метушня самі викопали могилу своїй свободі, а сьогодні, після щасливого порятунку Західної Німеччини ззовні, там усередині ще раз може трапитись те ж саме. Але хіба західному світові загалом не загрожують ті ж самі небезпеки?

8. Зважаючи на нещасливий час для свободи, особливо небезпечними є принципові закиди щодо її можливості, що набувають позірної вагомості.

Чи не є політична свобода утопією? Чи не є вона простим переконанням небагатьох людей на Заході, починаючи з греків; чи не відкидає її практично більшість західних країн та все інше людство, яке ще не прозріло?

Я не хочу відокремитись від людей, які ніколи не знали політичної свободи і ніколи її не породжували, які не проникали глибоко до метафізичного мислення, у поезію та мистецтво, що так проникливо промовляють до нас. Я також не хочу заперечувати велич правителів у Китаї, в Індії, що після шумерів є найстарішими культурами світу. Але там скрізь є те, що виглядає чужим для нас, шойно ми наближаємось до них. Також у нашому духовному середньовіччі були великі особистості, які, напевне, не усвідомлювали самих себе і через це були ще могутнішими у своїх проявах, але між ними та нами знаходиться жакливе провалля, яке розкривається у відчуженні. Вони ніколи не будуть тими особистостями, які зустрічаються тільки там, де жадають політичної свободи, де її знайшли або болісно переживають її втрату.

(...)

Факти спираються на найбільш вагомий аргумент: свобода неможлива, бо вона є занадто тяжкою для людини. Неминучою, надзвичайно підбадьорливою, але й найменш захищеною від великої загрози є така ситуа-

ція: людина, щоб стати справжньою людиною, потребує свободи, чого вона як реальна людина не може мати у масі народу.

9. Із цього заперечення випливає: панування належить здійснювати через безсумнівний авторитет. Воно є скрізь і завжди. Сьогодні в Росії та Китаї створюють світову суперсилу.

Фактично альтернативою політичній свободі є насилля авторитету, панування малої меншості над великою більшістю в ім'я всіма визнаного авторитету.

Але проти стану авторитарного панування беззаперечно говорить таке положення: завжди існують люди, які панують над іншими людьми. У світі ніколи не буває бога або абсолютної істини. Існують тільки люди, які в ім'я бога або абсолютної істини претендують на статус авторитету, але не сам бог або істина. Існують тільки люди, які ставлять насилля на службу авторитетові. Цей авторитет не заслуговує на жодну віру. Він у кожній своїй формі дискредитований ганебними, підступними, злими діями.

10. Не треба полегшувати собі справу, вдаючи, що свобода начебто є чимось samozрозумілим.

Чи здатні ми взагалі зберегти чинними положення, що політична свобода вкорінена у сутності людини?

Тут не існує примусового визнання правильного. Йдеться про сутнісний вибір способу мислення цілісної людини, кожного одиничного з його політичними спільниками по долі.

Знаходячись перед альтернативою, ми повинні знати, задля чого ми живемо, на чому ми — там, де це залежить від нас — маємо будувати майбутнє. Треба вміти бути розсудливим і приймати рішення. Через філософування це стає частиною нас самих.

Щоправда, у свободі криється можливість великого і навіть повного занепаду. Але без свободи занепад безсумнівно настане.

Політична свобода, відповідаючи природній шляхетності людини, дає змогу сподіватись на краще. Інший шлях є наперед безнадійним. Ми зневажатимемо самих себе, якщо відмовимось від мужності розуму, бо на ній ґрунтується надія.

Якщо людина змушена зносити насилля, то її правдою мав би бути її шлях до свободи. Свобода не спростовується через поразку, так само, як краса Землі не зменшується від того, що вона колись загине і розчиниться у морі космосу так, начебто її й не існувало.

Філософія у світі⁴

1. Хоч би чим була філософія, вона існує у нашому світі і мусить мати з ним стосунки.

⁴ *Jaspers K.* Kleine Schule des philosophischen Denkens. — München; Zürich: Piper Verlag. 1991. — S. 171–183.

Щоправда, вона проривається крізь будівлю світу, щоб рухатись у безконечному. Але вона повертається, щоб знайти у конечному свій єдиний у своєму роді історичний ґрунт.

Щоправда, вона поривається до найвіддаленіших горизонтів за межами буття світу, щоб пізнати сучасне у вічному. Але навіть найглибша медитація набуває сенсу лише в її звертанні до існування людини тут і зараз.

Філософія бачить найвищі масштаби, зоряне небо можливостей і шукає у світлі начебто неможливого шлях до шляхетності людини у проявах її існування.

Філософія звертається до одиничного. Вона є фундаторкою вільної спільноти тих, що покладаються один на одного у волінні до істини. Здобути право увійти до цієї спільноти бажає кожний, хто філософує. Вона повсякчас існує в світі, але не може перетворитись на інституцію, не втрачаючи свободи своєї істини. Той, хто філософує, може навіть не знати про свою належність до неї. Жодна інстанція не розв'язує питання про його вступ до цієї спільноти. У своєму мисленні той, хто філософує, воліє жити так, щоб такий вступ уможливився.

2. Але як же ставиться світ до філософії? В університетах існують кафедри філософії. Але там сьогодні панує збентеження. За традицією до філософії ставляться з ввічливою повагою, але потайки її зневажають. Поширена думка, що вона не може сказати нічого путнього. Вона не має також практичного значення. Щоправда, її ім'я згадує громадськість; але ж хіба не так, що її нібито не існує? Принаймні її існування засвідчує оперття на неї.

(...)

Життєвий інстинкт, непрозорий також і для самого себе, ненавидить філософію. Вона небезпечна. Якби я її розумів, то мусив би змінити своє життя. Я б досяг цілковито іншого стану, бачив би речі в іншому світлі, досі мені чужому, мав би по-новому судити про них. Отож, краще не мислити по-філософськи!

Потім з'являються обвинувачі, які бажають замінити застарілу філософію на щось нове, цілком інше. Її зневажають як цілковито неспроможний кінцевий продукт розтровоєної теології. Висміюють нісенітницю філософських положень. Філософію звинувачують у тому, що вона стала поступливою службою політичних та інших сил.

Багатьом політикам було б легше займатись своїми безнадійними справами, якби взагалі не існувало філософії. Масами та функціонерами легше маніпулювати, коли ті не мислять, а мають лише видресировану розумність. Чинять перешкоди, щоб люди всерйоз не замислювались над цим. Мабуть, воно й на краще, що філософія є нудною. Нехай філософські кафедри ледь жевріють. Чим більше вивчають несуттєвого, тим легше відволікати людей від сили випромінювання філософії.

Отже, філософія оточена ворогами, здебільшого тими, що до пуття її не знають. Буржуазна самовдоволеність, життя в умовностях, обмеження еко-

номічним добробутом, оцінка науки лише з позиції її технічного використання, безумовна воля до влади, дружбанство політиків, фанатизм ідеологів, воля талановитих писак до літературного визнання — всі вони стверджуються в антифілософії. Вони не помічають цього, бо бракує розуміння. Вони не усвідомлюють, що їхня антифілософія сама є оберненою філософією, якщо ж прояснити цю антифілософію, то вона саморозчиниться.

3. Вирішальним тут є таке: філософія хоче всю істину, але світ її не хоче. Філософія є порушником спокою.

Що ж таке істина — це само по собі також перебуває під знаком запитання. Філософія впевнюється в істині через багатогранний смисл істинного буття, у способах даності охоплювального (*das Umgreifende*). Вона шукає істину, але не смисл та зміст однієї певної істини. Адже для нас істина — це не нерухоме наявне буття, а незавершений безконечний рух.

У світі істина перебуває у боротьбі. Філософія загострює цю боротьбу до крайності, але стоїть на перешкоді будь-якому насиллю. Тому, хто філософує, звертаючись до наявного, відкривається істина через комунікацію з тими, хто мислить, та через прояснення самого себе.

Той, хто філософує, вдивляється у людей, в одиничних, прислуховується до того, що вони говорять, він бачить, що вони роблять, і починає зростати у волінні до доленосної спільноти людського буття.

Отже, філософія — це не зізнання. Вона знаходиться у постійній боротьбі із собою.

4. Гідність людини полягає в тому, щоб угледіти істину. Ми стаємо вільними тільки через істину, але тільки свобода робить нас безумовно готовими до істини.

Чи є істина для людини останнім смислом у світі? Чи є істинність останньою вимогою? Ми віримо в це, бо істинність через її беззастережну відкритість та нечутливість до гадок збігається з любов'ю.

Наша сила полягає у підхопленні провідних ниток, які закидає нам істина. Багатоманітна істина мусить триматись в Єдиному. Ми ніколи не одержимо цю цілу істину. Вона буде втраченою, якщо я до безтями наполягатиму на піднесенні моїх знань до абсолюту. Її втрата можлива також і через намагання досягнути систему істини загалом, бо така система знаходиться за межами людського пізнання, а її примара паралізує людину.

Той, хто філософує, хоче жити задля істини. Хоч би куди він приходив, хоч би чого він сам дізнавався, хоч би яких людей зустрічав — скрізь у нього виникають питання, передусім про те, про що він сам мислить, відчуває і робить. Речі і люди, передусім він сам, мають бути просвітленими. Він не ховається від них, а відкривається їм. Для нього краще зазнати поразки у пошуках істини, ніж бути щасливим у безумі.

Він хоче показати те, що є.

Тут можлива довіра, але не впевненість. В остаточній істині, нехай навіть вона здатна нас розчавити, відкривається приховане від нас, але тільки

за умови, якщо це насправді є істиною. Найдивовижнішим у філософії є ось що: шойно ми почнемо оминати кожну ілюзію, зривати кожне прикриття, відкидати кожну неправдивість, вперто дивитимемося на все незатьмареними очами і самі чинитимемо критику над нашою критикою, то врешті-решт така критика вже не буде нищівною. Радше ми самі побачимо основу, яка спрямовує своє світло на нас, подібно до реставратора полотна Рембрандта, який, щоб відкрити картину, знімає шари того, що було намазано пізніше.

Але якщо це не проявиться? А якщо врешті-решт людина побачить Горгону та скам'яніє? Не слід забувати, що й таке може трапитись. Філософія знаходиться на краю безодні, вона не може затулити перед нею очі або піти звідти.

Те, що від самого початку для людини було питанням, тепер постає ясніше, ніж будь-коли. Сказати «Так» людському буттю — це великий і чудовий ризик, оскільки йдеться про місця здійснення істини, любові, розуму. Але «Ні» як заперечення людського буття через самогубство є дійсністю людей, перед таємницею яких ми замовкаємо. Ми не повинні забувати про цю межу.

5. Чи призначена філософія для людей як людей або тільки для закритої еліти, для своїх? За вченням Платона, тільки у небагатьох є хист до неї, та й ті потребують довгого вишколу. Як стверджував Плотін, на Землі існують два життя: одне — для мудрих, а інше — для решти людей. Також і Спіноза рідко від кого очікував філософії. Лише Кант був переконаний, що прокладена ним стежина перетвориться на широкий військовий шлях: філософія призначена для всіх, було б дуже зле, якби це було не так; філософи правлять і створюють щось на зразок депозитарію документації, де все має бути обґрунтованим найретельнішим чином.

Всупереч Платону і Плотіну і майже всій традиції, ми слідуємо за Кантом. Йдеться про суто філософський вибір з широкими наслідками для внутрішньої конституції тих, хто філософує. Це удар в пику реальності. Вона промовляє: так було дотепер, так буде і тепер. Але не можна все залишати так, як воно є, так не повинно бути. Вимога людини як людини, часто прихована і затьмарена, відсунута у бік і зневажена, хоче бути почутою. На користь чого буде такий вибір, кожний вирішує сам за себе.

А чи не робимо ми чесноту з біди, якою є брак геніальної філософії у наш час? Ні, досвід власної посередності, досвід людини як людини, яка розуміє, засвоює великих минулого, наближається до них з благоговінням, але без обожнення, такий досвід підбадьорює: Те, що можливе для нас, є можливим майже для всіх, якщо вони того побажають.

(...)

Іншим ворогом незалежного філософування і через це — свободи людини є позірне демократичне мислення. Щоправда, слушно кажуть: те, що не відповідає масі, повинно надовго зникнути. Адже те, що взагалі не зна-

ходить жодного відгуку, від самого початку не має дійсності. Але існує хибна думка: ми знаємо, чим є ця дійсність. Те, що існує зараз, залишиться назавжди. А те, що зараз не діє, ніколи не буде дієвим. Людина не змінюється. Але радше відбувається навпаки: те, що є ще поодиноким, може поширитись. Те, що ще не має відгуку, може перемогти. Але передусім: те, що є дійсним у маленьких колах, може стати найвищою дійсністю свого часу і як така зберегтись у наступному. Те, чого маса ще не досягла, може наскрізь просочити її у майбутньому.

Шлях до маси крізь гомінливу метушню публічності є неминучим для свободи істини. Альтернативою цьому є панування над масою, цензура, зрівняльне виховання. Люди стають матеріалом для насильницьких правителів.

У випадку невпевненості залишається тільки одне: вірити у можливість свободи людини і через це перебувати у зв'язку з трансценденцією, без якої віра цих людей не витримає серйозних випробувань.

6. Поки що залишається слухним: філософія приходить у світ для усвідомлення свого безсилля: слабе відлуння, брак сили для перетворення світу, жодного впливу на історію! Так це виглядає й дотепер.

Але вона аж ніяк не безсила в тому, що вона може зробити з кожною окремою людиною. Тут вона радше залишається єдиною великою силою, через яку людина знаходить свій шлях до свободи. Лише вона єдина уможливає внутрішню незалежність.

(...)

Ця незалежність є тихою, без насилля, без упертості. Її невибагливість зростає разом з упевненістю у собі. Вона зберігає себе, стійко зносячи свою прихованість.

У цій незалежності свобода не залишається порожньою. Обмежитись собою — це не незалежність. Вона радше хоче бути присутньою у світі. Вона втручається. При нагоді вона використовує шанс. Вона не нехтує вимогами сьогодення. Вона наважується втручатись у небезпечні для себе ситуації, сподіваючись перемогти, коли, здається, починає правити доля.

Але завжди вона знаходиться в рамках тих масштабів, які не можна зрадити, бо вони походять звідти, звідки й вона сама. Зрада означала б самознищення.

7. Незалежність філософа у людині буде фальшивою, якщо засадовою для неї є пихатість. Адже усвідомлення власної самостійності справжньою людиною супроводжене усвідомленням власного безсилля, ентузіазм майстерності — зреченням через невміння, надія — перспективою кінця. Філософія дає змогу усвідомити залежності в усій їхній повноті, але так, що ми у безсиллі не підкоряємось, а через ту незалежність знаходимо поворот до відновлення. Щоб проілюструвати, як це відбувається у мисленні, наведу два приклади:

А. Кількісне має силову перевагу над якісним. Всесвіт, в якому Земля з усіма її людьми є меншою за пилінку, має перевагу над нею. Цей вид переваги має градаційну послідовність: матерія, життя, душа, дух, де кожний

попередній шабель домінує над наступними. Зрештою перевагу здобувають маси. Перед ними одиничний взагалі не береться до уваги. Все залежить від Всесвіту, матерії, мас, від кількісної переваги сил.

Але давайте перевернемо шкалу цінностей: найкоштовнішим у Всесвіті є людство, а у градаційній послідовності реальностей — це дух, у масах — одинична людина, така, як вона є, у формотвореннях природи — це створені людиною витвори мистецтва і поезії. Якщо ми будемо судити в інший спосіб, то потрапимо під навіювання кількісного і знехтуємо смислом людського буття.

Б. Силову перевагу має ціле історії, яке ніхто не може пізнати, яке навіть не має бути цілим у розумінні мислення про нього. Одиничний відчуває себе беззахисним. Усе, чим він є, визначене цим цілим. Він має підкоритись.

Але все, що відбувається з людством, визначене також і кожною мізерною силою мільярдів одиничних. Кожний несе співвідповідальність за те, що він робить і як він живе. Якщо історія видається позбавленою смислу, то так само можна припустити у ній розум. Це залежить від нас.

Але щодо цього: безпосередньо дійсним для нас є наше невеличке до-вкілля. Задовольнитись ним — це наше найперше завдання. Якщо через неможливість взяти у свої руки хід речей ми починаємо сумніватись щодо майбутнього або якщо вдаватись до пустопорожніх демонстрацій, начебто ми в змозі рухати ціле, то прогавимо найближче. Наше самоствердження знаходиться у цьому найменшому середовищі. Але через нього ми всі разом впливаємо на ціле.

8. Наше безсилля усвідомлюється по-новому за нашої доби. Всі ми знаємо: демократія в її реальності є корумпованою, але вона залишається єдиною можливим шляхом до свободи. Ще більш сумнівною демократія є у народів, де вона не має свого власного історичного походження.

Задоволеність економічним дивом присипляє вільний світ. Інший світ жадає цього дива, але не готовий прийняти його умови, через це в усіх своїх негараздах звинувачує вільний світ.

Економіка у західному світі має пріоритет над політикою. Через це цей світ сам рие собі могилу. Його політична свобода стає дедалі меншою. Часто її вже більш не розуміють. Зникають усвідомлення свободи і готовність до жертвності. Скрізь у світі ми бачимо тенденцію до встановлення воєнних диктатур та тотального панування через неспроможність свободи. Народи стають здобиччю силовиків.

Збільшення чисельності народів, що стають такою здобиччю, може призвести до появи людської маси з такою вибуховою силою, яка здатна все знищити.

Свідомість «кольорових» рас (приблизно дві третини людства) з притаманною їй уразливістю та дикістю спрямовується проти білих.

Над усім стоїть атомна бомба. Впродовж незначного часу вона ще здатна стримувати велику війну, але якщо люди залишаться такими, якими

вони є сьогодні, то ця війна — ще не відомо коли — почне свій тотальний руйнівний процес.

Дотепер, якщо зникали держави, народи та культури, їхнє місце займали інші. Зберігалась безперервність існування людства. Сьогодні постає питання про самознищення цілого людства.

Ми можемо дозволити собі насолоджуватись щастям існування у відведений для нас проміжок часу. Але це відстрочка перед стратою. Вона дана нам або для того, щоб подолати смертельну небезпеку, або ж щоб підготуватись до катастрофи.

Спокій Заходу, який поводить себе так, начебто буття у насолоді буде завжди, виглядає блюзнірством. Наслідки самонавіювання в канун 1914 року знову і знову показують, до чого призводить така морально-політична безвідповідальність.

Сьогодні настав момент стояння на лезі ножа. Ми маємо обрати: або впасти у провалля загубленості людини та її світу, наслідком чого взагалі є припинення його існування, або через самоуправління здійснити стрибок до справжньої людини і відкрити її невидимі шанси.

9. Що тут має зробити філософія?

Принаймні вона навчає, що не треба обманюватись. Вона не відкидає жодного факту, жодної можливості. Вона навчає дивитись в обличчя ймовірної біди. Вона порушує спокій у світі. Але вона також чинить спротив нерозважливості, що дає змогу вважати біду неминучою. Адже те, що відбуватиметься, залежить також і від нас.

Філософія могла б стати чинником спасіння, якби вона була сильною у своєму мисленні, переконливою для людей і через людей, від яких вона промовляє, а також правдивою. Тільки вона здатна змінити спосіб мислення.

Ось тоді, перед можливою тотальною загрозою знищення, філософія змогла б зберегти від загибелі гідність людини. У спільноті товаришів по долі, ґрунтованій на свободі, людина бачить те, що може статись.

Адже у випадку загибелі йдеться не про Ніщо. Останньою тут буде людина, яка посеред краху залишається люблячою і зберігає незбагненну довіру до основи речей.

Ясперс, Карл (1883–1969) — німецький філософ, один з найбільш визначних представників екзистенціалізму, відомий своїм внеском до переорієнтації політичного життя в Німеччині. Основні праці: «Психологія світоглядів», «Розум та екзистенція», «Філософська віра», «Шифри трансценденції», «Походження і мета історії», «Атомна бомба та майбутнє людини».

Jaspers, Karl (1883–1969) — the German philosopher, one of the most distinguished representatives of Existentialism, who contributed to the redirection of German political life. The main works: “Psychology of World Views”, “The Reason and Existing”, “The Codes of the Transcendence”, “The Origin and the Goal of History”, “The Atom Bomb and the Future of Man”.
